

constantly creates and recreates internal conflicts, and stands as their carrier. Foreign scholars interpret deviant behavior as the one which does not meet the generally accepted norms and standards in society. The main manifestations of deviant behavior typically include: alcoholism, drug addiction, suicide, and smoking.

The article deals with the concepts and approaches to understanding the wrongful conduct, common features, characteristics, socio-psychological mechanisms of destructiveness.

Key words: *destructive forms of behavior, personal choice, aggression, conflict, deviant behavior, social and psychological mechanisms of destructiveness.*

Стаття надійшла 11 січня 2017 р.

УДК 159.98:338,24+159.98

**Л. Й. Гуменюк,
І. В. Синчук**

АГРЕСИВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В АСПЕКТІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Розглянуто основні поняття та види агресивності, розкрито сутність і природу агресивної поведінки особистості. Наведено результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки військовослужбовців-учасників бойових дій в зоні антитерористичної операції, пов'язаних із політикою, особистим досвідом, вихованням, спортом та ЗМІ. Виявлено реакції агресії на зовнішній чинник у поведінці військовозобов'язаних і невійськовозобов'язаних.

Ключові слова: *інтегральна агресія, легітимізована агресія, конструктивна агресивність, деструктивна агресивність, дефіцитарна агресивність.*

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається збільшення кількості наукових досліджень, спрямованих на вивчення агресії та агресивної поведінки. Зростання відхилень у розвитку особистості серед українського населення, вияви агресії у поведінці молоді стали викликом для проведення низки психологічних досліджень.

Причина цього полягає, зокрема, у прагненні за допомогою кращого розуміння агресивних дій сприяти запобіганню та стримуванню явних актів насильства. Терористичні акти, нові форми злочинності (такі, як пограбування банків, викрадення літаків, захоплення заручників, шантаж), вплив сцен насильства, одержуваних населенням від засобів масової інформації, викликають щораз більшу стурбованість міжнародної громадськості.

Стан дослідження. Природа агресивної поведінки цікавила багатьох науковців. Окремими дослідниками агресія розуміється як «агресивний потяг» (З. Фройд, К. Лоренц, В. Макдауголл); наслідок фрустрації (Дж. Доллард, Н. Міллер); поведінка, що обумовлена особливостями емоційного сприйняття й когнітивної інтерпретації (А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Берон, Д. Шапіро). Зарубіжними дослідниками агресія розуміється як «агресивний потяг» (З. Фройд, К. Лоренц, В. Макдауголл); наслідок фрустрації (Дж. Доллард, Н. Міллер); поведінка, що обумовлена особливостями емоційного сприйняття й когнітивної інтерпретації (А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Берон, Д. Шапіро). Поняття, що найчастіше ототожнюються з агресивною поведінкою, яка виявляється в різних формах, позначаються різними термінами: соціальне непристосування (Г. Андрєєва, С. Шебанова), антигромадська поведінка (М. Дубінін, І. Карпець, В. Кудрявцев), деструктивна поведінка (О. Бовть, С. Шебанова), девіантна поведінка (Ф. Патакі), патохарактерологічна поведінка (Б. Братусь, В. Мясіщев, В. Худік), психопатологічна поведінка (Ю. Антонян, С. Бородін, Б. Зейгарник). Усі ці поняття поєднує те, що предметом їх вивчення є поведінка, що характеризується заподіянням шкоди й супроводжується фізичними й душевними стражданнями навколишніх людей.

А. Бандура, розглядаючи агресивність, виявив, що діти здатні до її наслідування. Маленьким дітям був показаний фільм, де були вербальні агресивні дії, після яких вони почали їх використовувати. Також прикладом можуть бути батьки: дитина спостерігає за їхньою поведінкою, на основі чого починає поводитися агресивно [1].

К. Лоренц вважав, що агресивність є вродженою властивістю людини та інстинктом, подібним до інстинкту тварини. В людини агресивність переважає над інстинктом стримування, оскільки у неї погано розвинений механізм щодо заборони агресивних дій. Згідно з цієї теорії людина може контролювати свою жорстокість, що сприяє утворенню позитивної та негативної агресії. Тому, щоб агресивні дії не виникали, людина використовує методи та дії, які не пов'язані з негативними діями та насильством [2].

С. Гроф зазначає, що агресивність виникає ще при народженні. Дитина в утробі матері долає перші перешкоди. Коли відбувається стискання родових шляхів, в дитини вже на цьому етапі буде розвиватися в подальшому «задушливий гнів». Коли дитина проходить декілька стадій під час народження, вона вже отримує стрес, відповідно з'являється страх, тривожність і все це сприяє накопиченню агресивних дій в майбутньому. Коли немовля народжується, пройшовши всі перепони, тоді з'являється почуття радості та задоволеності [9].

М. Зільманн стверджував, що агресивність обумовлена збудженням, тобто відбувається подразнення нервової системи. Якщо в людини виникають агресивні вияви, відповідно, вони проявляються в соматичних реакціях. Це є збільшення артеріального тиску людини, потовиділення та частоти пульсу. М. Зільманн з'ясував, якщо людина спостерігає за фільмами, де показане насильство, за збудливою еротиною, а також за шумом, відповідно в неї виникає агресія [4].

Д. Долард описував агресивність як неможливість досягнути чи реалізувати свою ідею. Тобто саме перешкоди чи певна проблема виступає фрустрацією, яка не дає можливості людині досягнути бажаного. Відповідно, виникає тривога, подавленість, оскільки важливо, як людина собі уявляє ситуацію, коли вона не може задовільнити свою потребу. Принцип цієї теорії полягає в тому, що між фрустрацією та агресією існує сильний взаємозв'язок. Спочатку виникає фрустрація, як стан перешкоди, а вже потім з'являються агресивні дії [5].

Л. Берковіц вважає, що фрустрація є стимулом, який здатен призвести до агресивної дії. Стимул може набувати значення агресії, якщо асоціюється з болем, який людина пережила в минулому. Об'єктами вияву агресії можуть бути і фізичні об'єкти, і люди з фізичними відхиленнями, тому що їхній стан пов'язаний з болем, негативними ситуаціями, що призводить до агресивних дій. Також Л. Берковіц стверджував, що такі впливи, як неприємний запах, спека сприяють виникненню агресивності. Якщо якась ситуація спричинила виникнення агресивності, людина може стати більш сприйнятливою до неї і відчувати посилення агресивних дій. Тому, щоб агресивність не виникала, потрібні стимулюючі та ситуаційні чинники, і людина повинна враховувати ці стимули [5].

В. Зубова зазначає, що людина використовує агресивну поведінку для власної вигоди, щоб досягнути якоїсь мети чи завжди бути першою серед собі подібних. Але спостерігаючи за агресивною поведінкою іншої особи, людина також стає схильною до неї. Якщо особистість постійно використовує агресивність, отримуючи водночас власну вигоду у справах, з часом її агресивні вміння покращуються і вона почувається більш впевнено. Також, якщо буде постійне підкріплення, тобто підтримка з боку сім'ї, родичів і друзів, рівень агресії буде поступово збільшуватись [6].

В. Тимошенко вважає, що агресивність залежить від емоційності людини, її особистісних якостей, зовнішніх обставин, впевненості в собі, оскільки особа може вважати себе головною, що їй все дозволено. Але агресія може виявлятися у натовпі, особливо у стані паніки. Натовп, не маючи єдиної мети, легше реагує на емоції, не піддається

контролю, оскільки він поєднаний між собою єдиним емоційним станом. Людина, яка перебуває у натовпі, втрачає свою індивідуальність, перестає бути собою, де знижується критика та її розумові вміння [7].

Г. Аммон вирізняє конструктивну агресивність, що означає відкритий вияв агресії в соціально прийнятій формі. Також є деструктивна агресивність, яка характеризується проявом агресії, але вже з соціально негативним результатом. Останньою є дефіцитарна агресивність, яка пов'язана з недостатністю відповідних навичок, внаслідок чого вона виявляється в людей з формами психосоматичної патології. Вона характеризується неможливістю втамування гніву, люті і тривоги, подавляти агресію, внаслідок чого відбувається виснаження імунітету людини, що призводить до соматичних захворювань, тому важливо враховувати прояви агресивної поведінки [8].

Науковцями проведено чимало емпіричних досліджень агресивної поведінки особистості, висвітлених у більше, ніж у 650 наукових монографіях. Проте є мало досліджень, де йдеться про особливості агресивної поведінки військовослужбовців, які несуть службу в екстремальних умовах, беруть участь в бойових діях.

Мета статті – розглянути основні поняття та види агресивності, розкрити сутність та природу агресивної поведінки особистості, використовуючи результати авторського емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки військовослужбовців-учасників бойових дій в зоні антитерористичної операції на Сході України.

Виклад основних положень. Важливою особливістю взаємодії військовослужбовців у сучасних Збройних Силах України є наявність високої агресивності та конфліктності. Недостатній рівень підготовки, психічна напруженість і роздратування сприяють розвитку агресивності. У виявах агресивної поведінки є емоційна агресія, коли військовослужбовець прагне бути таким як його товариші, не погіршуючи свого становища в колективі, позаяк в нього формується залежність самооцінки від оцінки інших. Щоб діагностувати агресію, потрібно правильно аналізувати психологічний зміст самої ситуації та розуміти її як психічний стан та особистісну характеристику [9].

У військовій сфері агресивні вияви є доволі частими. Вони спричиняють негативний вплив на процес взаємодії військовослужбовців, на їхні міжособистісні взаємовідносини. У чоловічому військовому колективі прояви агресивної поведінки, різних форм ворожості частіше спостерігаються упродовж адаптаційного періоду, коли починають формуватися міжособистісні відносини, відбувається зміна життєвих стереотипів і моральних цінностей, розподілення соціальних

ролей у військових підрозділах. Відповідно, агресивна поведінка виникає через недотримання військової дисципліни, що призводить до проблем у військовій діяльності [10]. Тому важливо вчасно діагностувати агресію у військовослужбовців, щоб запобігти її розвитку і проявам у військовій діяльності.

Робоча гіпотеза нашого дослідження полягала у припущеннях, що військовозобов'язані, котрі служили в АТО, матимуть вищі показники агресивності порівняно з невійськовозобов'язаними.

З метою розкриття основних дослідницьких питань про особливості агресивної поведінки військовослужбовців розглянемо, якою була агресивна поведінка досліджуваних груп. Для дослідження були використані методики: «Опитувальник легітимізованої агресії, призначений для вимірювання агресії», тест «Рука Вагнера».

У дослідженні (червень–вересень 2016 р.) взяли участь 90 чоловік (група військовослужбовців, котрі служили в АТО $n = 30$; група військовослужбовців, котрі не служили $n = 30$ і невійськовозобов'язана група $n = 30$) – військовослужбовців від 17 до 45 років. Усі учасники дослідження були вибрані за віковим показником й військовою зобов'язаністю. Методика легітимізованої агресії дає змогу виміряти агресію, яка є соціально схвалюваною, легітимізованою. У військовослужбовців, котрі служили в АТО, виявлено відсутність чи незначне вираження агресії за шкалами: виховання ($M = 19,1$; $S.D = 7,14$), спорт ($M = 19,8$; $S.D = 5,62$), засоби масової інформації ($M = 18,6$; $S.D = 5,63$). Середня значущість вираження агресії за шкалами: політика ($M = 53,9$; $S.D. = 12,4$) і особистий досвід ($M = 31,4$; $S.D = 8,86$). Висока значущість вираження агресії за інтегральною шкалою ($M = 74,0$ $S.D = 13,0$) (рис. 1).

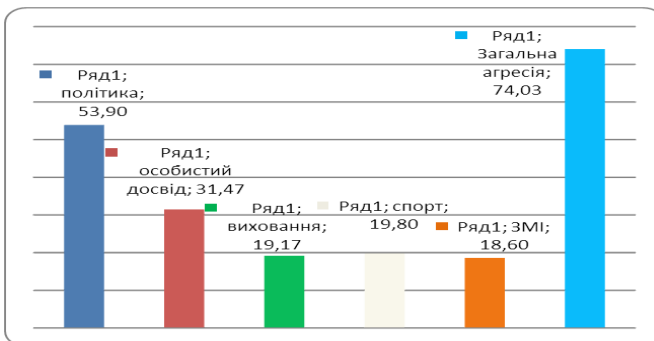

Рис. 1. Середні показники шкал легітимізованої агресії для військовослужбовців, котрі несли службу в зоні АТО

Військовослужбовці, котрі не служили характеризуються незначним вираженням агресії чи її відсутністю за шкалами: виховання (M = 18,4; S.D = 6,54), спорт (M = 17,4; S.D = 4,59), засоби масової інформації (M = 15,9; S.D = 5,52). Середня значущість вираження агресії за шкалами: політика (M = 46,3; S.D = 13,5) і особистий досвід (M = 27,3; S.D = 8,06). Висока значущість вираження агресії за інтегральною шкалою (M = 72,8, S.D = 15,5) (рис. 2).

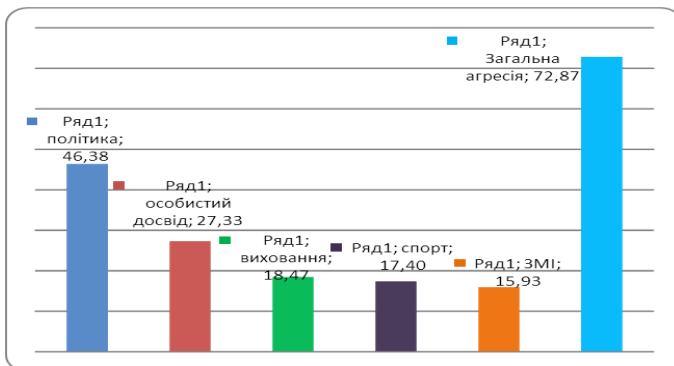

Рис. 2. Середні показники шкал легітимізованої агресії для військовослужбовців, котрі не несли службу в зоні АТО

Невійськовозобов'язані характеризуються незначним вираженням агресії чи її відсутністю за шкалами: спорт (M = 17,8; S.D = 6,31), засоби масової інформації (M = 16,9; S.D = 6,22) і виховання (M = 20,6; S.D = 9,45). Середня значущість вираження агресії за шкалами: політика (M = 45,9; S.D = 12,7) і особистий досвід (M = 28,5; S.D = 9,82). Висока значущість вираження агресії за інтегральною шкалою (M = 78,0; S.D = 10,1) (рис. 3).

За допомогою тесту «Рука Вагнера» було виявлено, що військовослужбовці, котрі служили в АТО, за шкалою агресія дали 0 реакцій агресії – 13,3%; 1–2 реакцій агресії – 60%; 3–5 реакцій агресії – 26,6%. За шкалою вказівка дали 0 реакцій агресії – 33,3%; 1–2 реакцій агресії – 53,3%; 3–4 реакцій агресії – 13,4%. За шкалою страх дали 0 реакцій агресії – 90,0%; 1–3 реакцій агресії – 10%. За шкалою емоційність дали 0 реакцій агресії – 40%; 1–3 реакцій агресії – 60%. За шкалою комунікація дали 0 реакцій агресії – 16,7%; 1–2 реакцій агресії – 66,7%; 3–4 реакцій агресії – 16,6%. За шкалою залежність дали 0 реакцій агресії – 73,3%; 1–2 реакцій агресії – 26,6%. За шкалою демонстративність дали 0 реакцій агресії – 60,0%; 1–3 реакцій агресії – 40,3%.

За шкалою інвалідність дали 0 реакцій агресії – 66,7%; 1–2 реакцій агресії – 33,3%. За шкалою активна безособовість дали 0 реакцій – 3,3%; 1–2 реакцій агресії – 56,6%; 3–4 реакцій агресії – 40,0%. За шкалою пасивна безособовість дали 0 реакцій – 66,7%; 1–2 реакцій агресії – 33,3%.

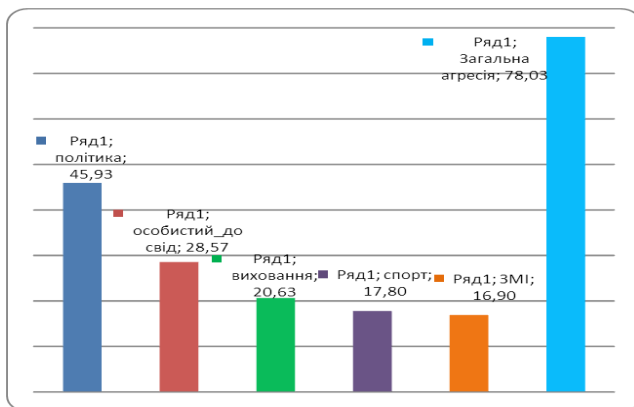

Рис. 3 Середні показники шкал легітимізованої агресії для невійськовозобов'язаних

Військовослужбовці, котрі не служили за шкалою агресії дали 0 реакцій агресії – 26,7%; 1–2 реакцій агресії – 53,3%; 3–5 реакцій агресії – 20%. За шкалою вказівка дали 0 реакцій агресії – 23,3%; 1 реакцію агресії – 40%; 2–3 реакцій агресії – 36,7%. За шкалою страх дали 0 реакцій – 80%; 1–3 реакцій агресії – 19,9%. За шкалою емоційність дали 0 реакцій агресії – 26,7%; 1 реакцію агресії – 46,7%; 2–3 реакцій агресії – 26,7%. За шкалою комунікація дали 0 реакцій – 20%; 1–2 реакцій агресії – 56,7%; 3–4 реакцій агресії – 23,3%. За шкалою залежність дали 0 реакцій – 76,7%; 1–5 реакцій агресії – 23,3%. За шкалою демонстративність 60,0%; 1–3 реакцій агресії – 40%. За шкалою інвалідність дали 0 реакцій – 76,7%; 1–2 реакцій агресії – 23,3%. За шкалою активна безособовість дали 0 реакцій агресії – 13,3%; 1–3 реакцій агресії – 60%; 4–6 реакцій агресії – 26,7%. За шкалою пасивна безособовість дали 0 реакцій – 86,7%; 1–3 реакцій агресії – 13,3%.

Невійськовозобов'язані за шкалою агресія дали 0 реакцій агресії – 50,0%; 1 реакцію агресії – 33,3%; 2–7 реакцій агресії – 16,6%. За шкалою вказівка дали 0 реакцій – 26,7%; 1–2 реакцій агресії – 66,6%; 3–4 реакцій агресії – 6,6%. За шкалою страх дали 0 реакцій агресії –

93,3%; 1 реакцію агресії – 6,7%. За шкалою емоційність дали 0 реакцій 83,3%; 1–2 реакцій агресії – 16,6%. За шкалою комунікація дали 0 реакцій – 26,7%; 1–2 реакцій агресії – 60,0%; 3–5 реакцій агресії – 13,3%. За шкалою залежність дали 0 реакцій агресії – 80%; 1–2 реакції агресії – 20%. За шкалою демонстративність дали 0 реакцій – 36,7%; 1 реакцію агресії – 40%; 2–4 реакцій агресії – 23,3%. За шкалою інвалідність дали 0 реакцій агресії – 80%; 1–4 реакцій агресії – 20%. За шкалою активна безособовість дали 0 реакцій агресії – 3,3%; 1–2 реакції агресії – 40%; 3–4 реакцій агресії – 26,7%; 5–7 реакцій агресії – 30%. За шкалою пасивна безособовість дали 0 реакцій агресії – 70,0%; 1–3 реакцій агресії – 30,1%.

Висновки. У військовій сфері агресивні вияви трапляються дуже часто, вони спричиняють негативний вплив на процес взаємодії військовослужбовців, на їх міжособистісні взаємовідносини та перешкоджають ефективній готовності й підготовці до виконання поставлених військових завдань.

За емпіричним дослідженням характерні найвищі показники інтегральної агресії військовозобов'язаним та невійськовозобов'язаним. Але невійськовозобов'язаним більшою мірою була вираженою інтегральна агресія порівняно з військовослужбовцями, котрі служили в АТО та військовослужбовцями, котрі не служили. Перспектива подальших наукових досліджень полягає у поглибленні емпіричного вивчення рівня особливостей агресивної поведінки військовослужбовців – учасників бойових дій. Також важливе значення може мати вивчення причин агресивної поведінки у військовій діяльності.

---

1. Гаврилець Ю. Д. Теорія соціального пізнання в контексті досліджень телевізійної агресії / Ю. Д. Гаврилець // Наукові записки Інституту журналістики. – 2012. – Т. 47. – С. 95–96.

2. Качанова Ю. В. Агресивність: аналіз теоретичних підходів / Ю. В. Качанова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія. – 2011. – Вип. 144. – 29 с.

3. Шелег Т. В. Вплив досвіду перинатального періоду на розвиток особистості / Т. В. Шелег // Збірник наукових праць К–ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – 2012. – Вип. 17. – С. 718–719.

4. Юровских С. С. Рисуночные методики как средство выявления агрессивности у детей с умственной отсталостью / С. С. Юровских // Журнал «Мир науки, культуры, образования». – 2012. – Вып. 4 (35). – 214 с.

5. Латіна Ю. В. Теорії агресивності в соціології / Ю. В. Латіна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Соціологія. – 2008. – Т. 103. – Вип. 110. – С. 110–111.

6. Зубова Л. В. О природе агрессивности личности / Л. В. Зубова // Вестник Оренбургского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2004. – Вып. 5. – С. 27–32.

7. Тимошенко В. І. Соціальні детермінанти агресії / В. І. Тимошенко // Держава і право: Юридичні і політичні науки: збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 2012. – С. 14–18.

8. Бисалиев Р. В. Агрессивное поведение в структуре соматических расстройств / Р. В. Бисалиев, А. С. Кубекова, А. В. Хаджимурадов // Психология: Журнал «Современные проблемы науки и образования». – Вып. 5. – 2013. – С. 1–7.

9. Підлісний Ю. А. Ситуаційні фактори агресивної поведінки військовослужбовців / Ю. А. Підлісний // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – 2009. – Т. X. – Вип. 15. – С. 397–406.

10. Елагина В. С. Изучение агрессивности и враждебности у курсантов военного вуза / В. С. Елагина, О. Р. Карабанова, М. В. Повираева, М. Б. Нурумбетова // Психология: Журнал «Современные проблемы науки и образования». – 2015. – Вып. 1 (1). – 74 с.

Гуменюк Л. И., Синчук И. В. Агрессивность военнослужащих в аспекте психического здоровья

Рассмотрены основные понятия и виды агрессивности, раскрыты сущность и природа агрессивного поведения личности. Приведены результаты эмпирического исследования, направленного на изучение психологических особенностей агрессивного поведения военнослужащих-участников боевых действий в зоне антитеррористической операции на востоке Украины, связанных с политикой, личным опытом, воспитанием, спортом и СМИ. Выявлены реакции агрессии на внешний фактор в поведении военнообязанных и невоеннообязанных.

Ключевые слова: интегральная агрессия, легитимизированная агрессия, конструктивная агрессивность, деструктивная агрессивность, дефицитарная агрессивность.

Gumenyuk L. Y., Synchuk I. V. Aggressiveness of a military man in terms of mental health

The article describes the basic concepts and types of aggression, reveals the essence and the nature of aggressive behavior of the individual. The author brings the results of empirical research aimed at studying the psychological characteristics of aggressive behavior of military men – combatants in the area of anti-terrorist operation in the East of Ukraine (ATO), which are related to politics, personal experience, education, sport and media.

The reaction of aggression to external factors in the behavior of military men and nonmilitary men is discovered. Aggressive behavior of the researched groups is studied with the aim to reveal the basic research questions about the

peculiarities of aggressive behavior of military men. The following methods were used for the research: «Questionnaire of legitimized aggression is designed to measure aggression», test «Wagner Hand». The method of legitimized aggression made it possible to measure aggression that is socially acceptable, legitimized; test «Wagner Hand» made it possible to measure the reaction to aggression.

The study (June – September 2016) was attended by 90 people (a group of soldiers who served in the ATO $n = 30$; a group of soldiers who did not serve $n = 30$ and nonmilitary men group $n = 30$) – the military men aged from 17 to 45 years old. All the participants of the research were selected by age indicator and military obligation.

In conclusion it is stated that in military sphere aggressive manifestations occur very often; they cause negative impact on the interaction of military personnel, on their interpersonal relationships and prevent effective preparedness and training to perform the military tasks. According to the results of empirical research the highest indicators of integral aggression are typical for military men and nonmilitary men.

But nonmilitary men are characterized by expressed integral aggression in comparison to military men who have served in ATO and military men, who haven't served.

Key words: integral aggression, legitimized aggression, constructive aggressiveness, destructive aggressiveness, defitsytarna aggressiveness.

Стаття надійшла 26 грудня 2016 р.

УДК 159.96

Г. В. Католик,
М. С. Компанович

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ПСИХОЛОГА У РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ ІЗ ПСИХОСОМАТИЧНИМИ СЕРЦЕВО-СУДИННИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ

Описано особливості Я-концепції психолога у роботі з підлітками із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями, розглянуто специфіку психосоматичних серцево-судинних захворювань у підлітковому віці, проаналізовано способи використання психокорекційних технік з огляду на вікові особливості підлітків. Зазважено на доцільність психологічної допомоги та чинники її ефективності.

Ключові слова: Я-концепція психолога, підлітковий вік, психосоматичні серцево-судинні захворювання, психокорекційні техніки, індивідуальна, сімейна, групова психокорекція.